

РОЛЬ ПОЛІТИЧНИХ ТРАДИЦІЙ У ФОРМУВАННІ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДІ

Наукові праці МАУП, 2008, вип. 1(17), с. 176–180

Разом з формуванням громадянського суспільства в Україні та Росії проходить процес створення і закріплення демократичних цінностей політичної культури. Аналізується вплив традицій на формування політичної культури молоді, здійснюється порівняльний аналіз становлення політичних традицій в українському та російському суспільствах.

Формування громадянського суспільства в Україні та Росії відбувається паралельно із процесом створення і закріплення демократичних цінностей політичної культури на рівні особистості та соціальних страт. Політична культура аналізується сьогодні як комплекс тих елементів і феноменів суспільної свідомості й загальної культури будь-якої країни, які пов'язані з політичними інститутами і політичними процесами. Вона справляє значний вплив на формування, функціонування і розвиток політичних і державних інститутів, надає сенсу і спрямованості політичному процесу в цілому та поведінці суб'єктів політичних відносин зокрема.

Складовими політичної культури є базові переконання, установки, орієнтації, символи, традиції, спрямовані на політичну систему. Вона є історичною системою поширених фундаментальних, поведінкових, політичних цінностей, яких дотримуються члени певної системи. Політична культура передбачає звернення до таких категорій, як політична ідеологія, легітимність, суверенітет, закон тощо. Вона, певним чином, формує межі, в яких члени суспільства сприймають законність існуючої форми правління, відчують себе політично дієздатними, погоджуються з діючими правилами політичного процесу.

Проблема вивчення політичної культури вже є традиційною для політичної науки країн Західної Європи і США та висвітлена у працях Г. Алмонда і С. Верби. Починаючи з кінця 80-х років минулого століття питання політичної культури почали вивчатись і вітчизняною наукою. Серед сучасних

українських і російських науковців, які вивчають проблеми політичної культури, варто відзначити О. Рудакевич, Н. Ротар, І. Глебову, С. Патрушева, О. Малінову, які досліджують особливості формування політичних культур України та Росії. При цьому недостатньо висвітленою залишається проблематика впливу існуючих політичних традицій на формування політичної культури сучасної молоді.

Спробуємо вивчити вплив політичних традицій на формування політичної культури молоді шляхом порівняння особливостей політичних традицій українського та російського суспільств.

Політична культура суспільства є одним з найбільш стійких і консервативних елементів політичної системи суспільства. Особливо помітним це стає під час трансформаційних процесів, пов'язаних зі зміною політичних режимів.

І для України, і для Росії актуальною проблемою сьогодні є формування і створення механізмів функціонування тих типів політичної культури, які притаманні стійким формам демократії. Зробити це дуже важко, оскільки тоталітарна політична культура, яка ще не стала історією на пострадянському просторі, має значну соціальну, економічну та ідеологічну базу для свого відтворення.

На що ж повинні бути спрямовані зусилля політичної еліти України та Росії на шляху подолання тоталітаризму у політичній культурі? Передусім слід з'ясувати ті сфери прояву свідомості, які продовжують підтримувати тоталітарну політичну культуру. Радянський тоталітарний режим

цілеспрямовано формував масову свідомість і типи особистості, які сприймали соціальний світ виключно у чорно-білому варіанті. Масовій свідомості нав'язувалися парні стереотипи: “наші — не наші”, “хто не з нами — той проти нас”, “що є поганим для противника — те є добрим для нас”, які призвели до формування відповідних типів політичної поведінки. Така дуальність масової свідомості підтримувалася формуванням і закріпленням “образу ворога”, який буде існувати завжди.

Важливою особливістю тоталітарної політичної культури є створення різного типу культів. Найбільш типовими для радянського тоталітаризму були культ боротьби, культ майбутнього і культ соціального дива, які у певні історичні періоди утворювали єдине ціле. Така зорієнтованість цінностей тоталітарної політичної культури призвела до повного нехтування сьогоденням заради майбутнього, яке нібито буде соціально і політично досконалим.

Тоталітарна політична культура позначена етатистськими тенденціями, що закріплюють безапеляційну зверхність державного начала над усіма іншими, насамперед над людиною. Етатизм супроводжується мілітаризацією суспільства, закріпленням звички діяти за командою “з гори”. Це призводило до того, що власна позиція людини з будь-якого питання автоматично перетворювалася на показник її лояльності до існуючої політичної системи.

З наведених вище ознак політичної культури тоталітаризму ми бачимо, наскільки далекою вона є від тих демократичних ідеалів і цінностей, яких прагнуть досягти незалежні держави пострадянського простору, і відповідно як важко здійснити перехід від одного типу культури до іншого.

Кожній політичній системі відповідає особлива, власна базисна модель політичної культури. У кожній конкретній країні вона виявляється в національно-специфічних формах. Відомий американський політолог С. Коен зазначає: “Жодна політична система у жодній країні не буде стабільною, якщо вона не народжена у цій країні, на її ґрунті, як результат розвитку власної політичної культури” [4, 13].

Аналізуючи проблеми, пов'язані із подоланням тоталітарних елементів політичної культури, українські, російські та західні політологи багато уваги приділяють визначенню базового типу політичної культури, який пов'язують з геополітичним становищем. Російська базова модель політичної культури однозначно визначається як

східна, азіатська, для якої характерною рисою є перевага почуттів над волею і розумом.

Щодо української базової моделі, то тут не існує одностайної думки. Так, О. Рудакевич, виходячи з особливостей ментальності та психологічного складу українців, визначає їхню політичну культуру як західну, європейського типу. Для такого типу політичної культури визначальними особливостями є гармонійний розвиток усіх основних духовних функцій людини: розуму, почуттів і волі. Її носії перебувають у постійному напруженні, динаміці, здійснюють активний взаємовплив, але водночас є врівноваженими [8, 27].

В. Янів, підкреслюючи, що саме індивідуалізм “найміцніше зв'язує нас з Європою”, визначає базовий тип політичної культури в Україні як “межовий”, в якому поєднуються елементи західної та східної політичних культур. “Ми, — підкреслює дослідник, — належимо в основному до Європи, надмірно відхилилися від неї, щоб могли викресати в собі досить волі, необхідної для збудування держави, але й не наблизилися настільки до Азії, щоб дати себе вести власному деспотові” [11, 72].

Л. Нагорна, використовуючи схеми теорії фрагментованості С. Ліпсета, доходить висновку, що політична культура в Україні не є однорідною, тому можна говорити тільки про одночасне функціонування двох типів (фрагментів) політичної культури. Політична культура Центральної і Східної України є “більш реалістичною і прагматичною, з виразною перевагою універсалістських критеріїв, колективістських орієнтацій, егалітаризму та етатизму” [5, 265], що дає змогу говорити про перевагу елементів східного типу політичної культури. Політична культура Західної України позначена пріоритетом духовних начал, відчуттям свободи як найвищої цінності людини і суспільства, самоорганізацією на основі індивідуалізму, елітизму. Це, безперечно, свідчить про домінування західного типу політичної культури [6, 265–266].

Польський дослідник К. Островські та американський Г. Тюні у спільному проекті, метою якого є визначення типів політичної культури в сучасній Європі, дійшли висновків, що “політичні культури того, що зветься Європою між Лондоном, Парижем, Москвою і т. ін., можуть розглядатися з ... перспективи двох або трьох культур, які прагнуть змішатися десь у середині. Ця теоретична парадигма, як би її не подавали історики, відображає значну частину того, що розглядається як ось схід — захід...” [7, 29]. Висновки К. Ост-

ровські та Г. Тюні ґрунтуються на підставі даних соціологічного дослідження, в ході якого були опитані політичні лідери і пересічні громадяни більшості країн Європи. Всі вони відповідали на питання, які стосуються демократичних цінностей, політичної та економічної рівності, прав меншості, ринкових форм господарювання, прийняття соціальних конфліктів. Тип політичної культури в Україні визначається однозначно як східний, якій чітко починає простежуватися вже у Східній Польщі.

Цементуючим елементом політичної культури слід вважати політичний світогляд, який є частиною загального світогляду окремої людини, соціальної групи або соціальної спільноти. На характер політичних орієнтацій, симпатій та антипатій людей великий вплив справляє пануюча у суспільстві система світосприйняття і пов'язаних з нею позицій, ціннісно-нормативних установок, фундаментальних поглядів на людину, суспільство, світ.

Для політичної свідомості росіян характерною рисою є значна міфологізація, а звідси — ідеалізація дійсності. Дослідниця архаїчного елемента у політичній культурі сучасного російського суспільства Н. Щербина зазначає, що подібно до Стародавнього Риму, де створювали нових богів для усунення напруження в суспільстві, в Росії у процесі історичного розвитку було створене власне божество подібного типу, яке має назву “справедливість”. Усі базові цінності російської політичної культури — “порядок, закон, благополуччя, мир, добродійність — інтегровані в ідеал справедливості, все співвідноситься з ним” [9, 128]. Із затвердженням самодержавства справедливість починає зливатися з постаттю самодержця. За свідченням відомого історика Н. Ейдельмана, “...ідея вищої царської справедливості постійно, а не тільки в часи селянських війн, була присутня у російській народній свідомості. Як тільки справедливість реальної влади вступала у конфлікт з цією ідеєю, питання вирішувалося однозначно: цар все одно “правий”; якщо від царя виходила неправота, то це означало, що його слово викривлено міністрами, дворянами або цей монарх ... самозванець і його потрібно терміново замінити справжнім...” [10, 312].

В Україні всі базові політичні цінності підкорені іншому визначальному ідеалу, який сформувався у процесі становлення української державності і має назву “незалежність”. Навіть сьогодні, коли українці відновили власну державу, в політичній культурі зберігається орієнтація на “неза-

лежність від”, яка спрямовує її носіїв у напрямку долання та руйнації існуючого стану речей і значно менше стимулює державотворення. Як зазначає В. Кизима, специфіка розуміння незалежності в Україні полягає в тому, що більшістю вона сприймається не як творча свобода, а як стихія вільності та руйнування [3, 120].

Традиційно російська політична культура персоналізує державу. Історично держава для росіян — це її лідер, а патріотизм — це насамперед лояльність і любов до постаті лідера. Ототожнюючи державу і політичного лідера, російська політична свідомість забороняє останньому бути особистістю, перетворюючи його на абстрактно-узагальнений символ. Отже, для Росії ключовим символом державності є фігура політичного лідера, що сприяє збереженню ієрархічних принципів суспільного устрою та створює своєрідну політичну традицію ставлення до політичної опозиції та опозиційного лідера. Опозиційне лідерство в Росії мало впродовж багатьох століть один і той самий прояв — самозванство. Офіційному лідеру (офіційній державі) протистоїть самозванець, який бажає, щоб його ототожнювали саме з офіційною державою. Самозванство існувало й існує в політичній практиці росіян як відповідь на існуючу в політичній свідомості народу дуальність: “поганий” цар — “добрий” цар. Російські політологи таку ситуацію вважають не свідченням кризи політичної системи, а її невід’ємною складовою, механізмом, що сприяє встановленню рівноваги у структурах влади.

У політичній культурі України, на відміну від Росії, не існувало традиції ототожнювати політичного лідера і державу, оскільки тут історично був вироблений і функціонував механізм виборності вищих лідерів. Так, у Запорозькій Січі, особа, яка обиралася до козацької ради, повинна була двічі відмовлятися від виявленої честі й погоджуватися тільки на третій раз, знову після тривалих вмовлянь, ритуальних лайок і погроз. Церемонія виборів завершувалася покладенням старими козаками на голову обраного жмені землі. Це було символом того, що обраний є слугою товариства, яке наставило його своїм володарем [3, 119].

Демократична традиція виборів простежується й у церковному житті, яке відігравало важливу роль у політичних процесах в Україні у XVII–XVIII ст. “Митрополита у нас завше вибирали вільними голосами, а патріарх Константинопольський тільки благословляв його. На Україні в церковному житті скрізь було тоді виборне начало: вільними голосами вибирали священників, єпис-

копів, архімандритів, ігуменів і навіть митрополитів”, зазначає І. Огієнко [6, 178–179].

З визначених вище традицій політичної культури випливають і ті форми організації влади, які будуть адекватно сприйматися сьогодні громадянами Росії та України, підтримуватися ними. Волелюбність, демократизм, толерантність як базові політичні цінності сприяють становленню й затвердженню демократії. Тому для України є зрозумілим звернення до представницьких форм правління.

Однією з базових цінностей російської політичної культури є автократія, що передбачає наявність сильного центру влади, який завжди пов'язує з чітко визначеною фігурою лідера. Отже, сильна президентська влада завжди буде підтримуватися російськими громадянами, які є носіями відповідних політичних цінностей. Сильний автократичний центр передбачає підкорення особистісних цінностей громадян інтересам держави та її лідера, що відповідає політичним цінностям й орієнтаціям російської політичної культури. Західні політологи, досліджуючи сучасні трансформаційні процеси у російському суспільстві, дійшли висновку, що в Росії політична єдність можлива виключно щодо проблеми відновлення сильної держави та її авторитету. Російське суспільство чекає на таку державу, яка знову все охопить власною компетенцією, гарантує робочі місця, наведе порядок і відповідатиме за систему цінностей і світосприйняття власних громадян. Отже, масова свідомість в Росії зорієнтована не на формування громадянського суспільства, а на відновлення сильної держави, яка виконуватиме його функції.

Традиційна підтримка сильної централізованої держави в Росії доповнюється незначною цінністю приватновласницького інтересу у значної частини населення країни, насамперед у селянства. До цього часу для російського селянина справедливість — це володіння однаковими розмірами земельних ділянок. Саме тому в Росії більшу підтримку мають ті політики, які виступають за сильну державу не тільки у політичному розумінні, а й у господарському. Держава повинна володіти землею, підприємствами, що дасть їй можливість бути сильною в політичному плані. Політичні традиції української нації не дозволяють використовувати заклики до сильної держави, ігноруючи при цьому особистий й приватновласницький інтерес.

Значне місце у комплексі елементів, які складають політичну культуру суспільства, займають також ті установки і цінності відносно політичної

системи, які заперечуються окремими суб'єктами політичного процесу. Інколи сам факт існування протилежних за змістом структурних елементів політичної культури дозволяє робити висновки про сутність і тенденції розвитку як самої політичної культури, так і політичної системи в цілому.

Російська політична культура структурно складається з домінуючої, основні традиції якої проаналізовані вище, та дисидентської контркультури. Дисидентська контркультура в Росії бере свій початок від розколу російської православної церкви. Саме тоді почали створюватись її основні традиції. На противагу етатистській традиції формується анархістська, централізму протистоїть локалізм, консенсусу — розкол. Слід зазначити, що традиції домінуючої політичної культури і традиції дисидентської контркультури ніколи не змішувалися, вони існували і функціонували паралельно. Дещо інша ситуація простежується в українській політичній культурі. Тут її структурування пов'язане з існуванням “двох орієнтацій”, постійною “боротьбою двох позицій, представники яких у складних суспільно-політичних ситуаціях схильні надавати вирішального значення або власному народу, його енергії, здібностям, або зовнішнім силам” [3, 119]. Якщо структурні елементи російської політичної культури існували паралельно, то структурні елементи української політичної культури знаходились у постійній взаємодії та здійснювали взаємовплив. Це призвело до появи третього — маргінально-структурного — елемента в політичній культурі України, якому притаманні особливі традиції.

Дослідження політичної культури дає можливість подолати формально-юридичне розуміння політики та вийти за межі нормативного опису політичних процесів. Традиційний підхід до політики з використанням термінів “політична система”, “політична ідеологія”, “державно-правові інститути” та інших традиційних понять не дає змоги з'ясувати, чому однакові за формою політичні інститути діють по-різному у різних країнах або чому однакові інститути виявляються дієздатними в одних країнах і не виконують відповідних функцій в інших.

Література

1. Глебова І. Функции образов прошлого в политической культуре // Политическая наука. — 2006. — № 3. — С. 140–173.

2. Зимон Г. Заметки о политической культуре в России // Вопр. философии. — 1998. — № 7. — С. 23–30.
3. Кизима В. “Незалежність від” чи “незалежність для” // Віче. — 1993. — № 9. — С. 117–122.
4. Малинова О. “Политическая культура” в российском и англо-американском научном дискурсе // Полит. наука. — 2006. — № 3. — С. 7–30.
5. Нагорна Л. Політична культура в Україні в контексті національної безпеки // III Міжнар. конгрес українців. Доповіді та повідомлення. Політологія. Етнологія. Соціологія. — Х., 1996. — С. 264–268.
6. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. — К.: Абрис, 1991. — 272 с.
7. Островски К., Тюни Г. Три политические культуры в Европе // Социс. — 1998. — № 2. — С. 21–30.
8. Рудакевич О. Ментальність і політична культура української нації // Розбудова держави. — 1995. — № 10. — С. 26–30.
9. Щербина Н. Г. Архаика в российской политической культуре // Полис. — 1997. — № 5. — С. 127–139.
10. Эйдельман Н. Я. Грань веков. Политическая борьба в России. Конец XVIII — начало XIX столетия // В борьбе за власть: Страницы политической истории России. XVIII век. — М.: Мысль, 1988. — С. 284–608.
11. Янів В. Проблема психологічного окциденталізму України // Мандрівець. — 1994. — № 1. — С. 68–76.

Структурні елементи російської політичної культури існували паралельно, водночас структурні елементи української політичної культури перебували у постійній взаємодії та здійснювали взаємовплив. Це призвело до появи третього — маргінально-структурного — елемента в політичній культурі України, якому притаманні особливі традиції.

Дослідження політичної культури дає можливість подолати формально-юридичне розуміння політики та вийти за межі нормативного опису політичних процесів. Традиційний підхід до політики з використанням термінів “політична система”, “політична ідеологія”, “державно-правові інститути” та інших традиційних понять не дає змоги з’ясувати, чому однакові за формою політичні інститути діють по-різному у різних країнах або чому однакові інститути виявляються дієздатними в одних країнах і не виконують відповідних функцій в інших.

Структурные элементы политической культуры России существовали паралельно, в то время как структурные элементы украинской политической культуры находились во взаимодействии и осуществляли взаимовлияние. Следствием этого стало появление третьего — маргинально-структурного — элемента в политической культуре Украины, которому свойственны особенные традиции.

Исследование политической культуры дает возможность избежать формально-юридического понимания политики и выйти за рамки нормативного описания политических процессов. Традиционный подход к политике с использованием терминов “политическая система”, “политическая идеология”, “государственно-правовые институты” и других традиционных понятий не предоставляет возможности определить, почему одинаковые по форме политические институты действуют по-разному в разных странах или почему одинаковые институты оказываются эффективными в одних странах и не исполняют своих функций в других.

Structural elements of Russian political system existed in parallels whereas the structural elements of Ukrainian political culture remained in the constant interaction and effected the interplay. It led to an emersion of the third marginal-structural element in the political culture of Ukraine in which the particular traditions are inherent.

The study of the political culture allows overcoming the formal-juridical comprehension of the policy and exceeding the bounds of the normative delineation of the political processes. The traditional approach to the policy with the utilization of the terms ‘political system’, ‘political ideology’, ‘state-legal institutions’ and other conventional notions does not provide an opportunity to clarify why the political institutions that are alike act in a different manner in miscellaneous countries and why somehow identical institutions are revealed as capable in some countries, but do not execute the appropriate functions in the others.

Надійшла 20 вересня 2007 р.